

Elżbieta Romanowska

Prokuratura Wojskowa 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki Polskich Sił Zbrojnych w ZSRS (15 V - 30 VIII 1943)

Niepodległość i Pamięć 19/1-4 (37-40), 147-158

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Romanowska

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Prokuratura Wojskowa 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki Polskich Sił Zbrojnych w ZSRS (15 V – 30 VIII 1943)

Prokuratura wojskowa jest to – według *Leksykonu wiedzy wojskowej* – organ strzegący praworządności w wojsku. Wszczyna ona i prowadzi postępowanie karne oraz wnosi oskarżenie do sądów wojskowych przeciw podejrzanym o popełnienie przestępstw, nadzoruje wykonywanie wyroków sądowych¹. Historia komunistycznej prokuratury wojskowej była ściśle związana z powstaniem 1 Dywizji Piechoty (DP) im. Tadeusza Kościuszki Polskich Sił Zbrojnych w ZSRS.

Organizacja prokuratury

Wraz z powstaniem 1 DP wyłonił się problem zorganizowania organów, które zapewniłyby odpowiedni poziom dyscypliny m.in. przez stosowanie środków karnych wobec żołnierzy naruszających w sposób drastyczny zasady porządku wojskowego. Zadanie to zostało powierzone prokuratorom wojskowym. Już w strukturze organizacyjnej 1 DP, która tworzona była na podstawie etatu nr 04/500 z 16 października 1942 r. sowieckiej dywizji piechoty gwardii Armii Czerwonej przewidziana była prokuratura wojskowa, sąd polowy oraz oddział informacji, który stał się załączkiem kontrwywiadu Wojska Polskiego². Prokuratorę dywizji tworzyli: prokurator i oficer śledczy³. Pierwszym oficerem służby sprawiedliwości został ppłk Stefan Piekarski, mianowany na stanowisko przewodniczącego Wojskowego

¹ *Leksykon wiedzy wojskowej*, Warszawa 1979, s. 334.

² A. Lityński, *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999, s. 21; W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów Informacji Wojska Polskiego w latach 1943-1948*, Warszawa 1994, s. 9.

³ A. Wesołowski, *W cieniu wojny i polityki. Sądownictwo Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943-1945*, Toruń 2003, s. 157.

Sądu Polowego 1 DP 19 czerwca 1943 r., który przystąpił do organizowania sądu wojskowego i podległej mu prokuratury wojskowej⁴.

Jednak nie było to łatwe zadanie. Dlatego, że realizacja tych zamierzeń uzależniona została od zasobów ludzkich, które w wyniku działań wojennych zostały wyczerpane. Dotyczyło to nie tylko kadry oficerskiej i podoficerskiej w jednostkach liniowych, ale również kadry sądowno-prokuratorskiej, która byłaby w stanie sprostać zwiększającym się – wraz z tworzeniem kolejnych jednostek wojskowych – a wraz z nimi powstawaniem prokuratur wojskowych, obowiązkom. Jak podaje Krzysztof Szwaagrzyk tylko w Katyniu zamordowano 374 oficerów będących po studiach prawniczych, w tym 33 sędziów i 127 adwokatów. Należy podkreślić, że większość oficerów – zawodowych prawników – opuściła terytorium ZSRS wraz z armią gen. Władysława Andersa. W formującej się dywizji znajdowali się co prawda prawnicy, jednak byli to ludzie z bardzo małą lub żadną praktyką, nieznający specyfiki wojskowego wymiaru sprawiedliwości i nieposiadający stopni wojskowych. Stąd kształtowana kadra wykazywała brak doświadczenia praktycznego związanego z działalnością prokuratur wojskowych. Kolejną trudnością był brak uregulowań prawnych, które stanowiłyby podstawę działania prokuratur wojskowych.

Skład osobowy

Rozkazy dzienne dowódcy wskazują, że 27 czerwca 1943 r. na stanowisko sędziego śledczego prokuratury 1 DP został wyznaczony oficer bez stopnia Zygmunt Braude⁵. Początkowo wielu oficerów polityczno-wychowawczych nie posiadało przygotowania wojskowego, dlatego nie otrzymywali oni stopni wojskowych, a jedynie tytuł „oficer bez stopnia” (z zachowaniem wszelkich uprawnień oficerów). Dopiero pod koniec lipca 1943 r., po przeszkoleniu wojskowym i weryfikacji, oficerom politycznym przyznano stopnie wojskowe⁶. Braude, urodzony 17 sierpnia 1903 r. w Warszawie, magister prawa UW; aplikant sądowy w Sądzie Okręgowym w Warszawie, aplikant adwo-

---

⁴ F. Musiał, *Polityka czy sprawiedliwość? Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946-1955)*, Kraków 2005, s. 37.

⁵ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), III.7.486, Rozkaz nr 27 dowódcy 1 DP, 27 VI 1943 r., k. 20.

⁶ Zob. K. Łastawski, *Rozwój kadry 1 Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki w latach 1943-1945*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1973, nr 76, s. 40.

kacki i adwokat w Warszawie. Późniejszy wysoki funkcjonariusz w strukturach MBP.

7 lipca 1943 r. na mocy uchwały Zarządu Głównego Związku Patriotów Polskich (ZG ZPP) stanowisko prokuratora wojskowego dywizji objął mjr Hilary Minc – dotychczasowy szef Wydziału Oświatowego Dywizji⁷. Pierwsze zmiany personalne w prokuraturze przyniósł rozkaz dowódcy 1 DP z 3 lipca 1943 r. Na mocy tego rozkazu z funkcji „p.o. sędziego śledczego prokuratury wojskowej” odwołany został „oficer bez stopnia” Braude i wyznaczony na to stanowisko szer. Leon Grossfeld⁸. W lipcu 1943 r. skompletowano podstawowy skład osobowy prokuratury wojskowej. Oznaczało to, że rozpoczął działalność pierwszy w historii ludowego Wojska Polskiego organ procesowy.

Zmiany personalne w Prokuraturze Wojskowej 1 DP nastąpiły 11 września 1943 r. Tego dnia odwołany został z funkcji prokuratora wojskowego mjr Minc, który odmówił poparcia aktu oskarżenia przeciwko oficerowi sowieckiemu, którego oskarżono o popełnienie przestępstwa kradzieży i wnioskowano o wymierzenie kary śmierci. Był to pierwszy w dywizji wyrok śmierci zatwierdzony przez gen. Berlinga. Po mjr. Mincu prokuratorem 1 DP został chor. (od 6 października 1943 r. kpt.) Stefan Jędrychowski⁹. Tak skompletowane organy prokuratury wojskowej przetrwały do końca 1943 r.

Pierwsze decyzje prawne ideologicznie ukierunkowane na kształt przyszłego państwa polskiego

Wraz z powstawaniem polskich jednostek wojskowych na obszarze ZSRS, tworzono od podstaw nowy system prawno-sądowy wzorowany na prawie sowieckim. Polityczne zwierzchnictwo, aż do 21 lipca 1944 r. nad organizującymi się w ZSRS, polskimi oddziałami wojskowymi, sprawował ZG ZPP w ZSRS. Dlatego opracowanie pierwszych przepisów wojskowego prawa karno-materialnego powierzono żołnierzom-prawnikom sowieckim służącym w 1 DP na czele z przewodniczącym Sądu Polowego 1 DP ppłk. Stefanem Piekarskim, którego późniejsza działalność w wojskowym wymiarze sprawiedliwości odcisnęła tragiczne piętno. W dniach 27-30 grudnia 1944 r.

---

⁷ CAW, III.7. 488, Rozkaz dzienny nr 52 dowódcy 1 DP, 7 VII 1943 r., k. 100.

⁸ *Ibidem*, Rozkaz nr 33 dowódcy 1 DP, 3 VII 1943 r., k. 30.

⁹ CAW, III. 23.75, Rozkaz Nr 5 z 31 VIII 1943 r., k. 7.

przewodniczył rozprawie Wojskowego Sądu Polowego w Kąkolewnicy przeciwko żołnierzom LWP, z oddziału partyzanckiego AK „Szarugi”, zmobilizowanych do 2 Armii WP. Skazanych na karę śmierci zamordowano w nocy 5 stycznia 1945 r. w lesie „Uroczysko Baran” koło Kąkolewnicy¹⁰. W latach 1945-1953 na najwyższy wymiar kary skazał 32 osoby¹¹.

Już 7 lipca 1943 r. ZG ZPP przyjął uchwałę, która regulowała problemy dotyczące ustroju, zasad i podstaw działania wojskowej służby sprawiedliwości. Uchwała wskazywała, że wyroki sądów wojskowych wydawane będą w imieniu Narodu Polskiego, określała tryb zaskarżania wyroków, wyposażała dowódcę PSZ w ZSRS w prawo łaski oraz ustanawiała tryb i warunki dokonywania zmian w obowiązujących przepisach karnych. Tego samego dnia wprowadzono w życie pierwsze przepisy wojskowego prawa materialnego – Kodeks Wojskowy (kw) PSZ w ZSRS¹². Kodeks ten wzorowany był na kodeksie karnym Rosyjskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z 1926 r.

Jednak wobec licznego napływu ochotników i żołnierzy do ośrodków formowania w Sielcach, kierownictwo wojskowe i partyjne domagało się realizacji określonej polityki karnej, w tym prokuratorского nadzoru nad wszystkimi dziedzinami życia wojskowego. Do tego rodzaju praktyk przyzwyczajeni byli zwłaszcza oficerowie wywodzący się z Armii Czerwonej. Żądano surowej represji, co nie mogło pozostać bez wpływu na funkcjonowanie sądownictwa i prokuratury. Dlatego też, poza strukturalnymi sprawami, „twórcy” polskiego wymiaru sprawiedliwości, ustanowionego dla jednostek wojskowych tworzonych na terytorium ZSRS, opracowali, w porozumieniu ze ZPP w ZSRS, wytyczne określające zasady walki z „wrogami ludu”, za których uważano żołnierzy krytykujących stosunki sowieckie i wypowiadających się pozytywnie o Polsce przedwrześniowej lub rządzie RP w Londynie, a którymi mieli się kierować w swych orzeczeniach prokuratorzy wojskowi. Szczególnie aktywny w tym zakresie okazał się dowódca dywizji płk Berling, który ko-

---

¹⁰ Z. Leszczyńska, *Prokuratorzy i sędziowie lubelskich sądów wojskowych 1944-1955*, Lublin 2006, s. 113-114.

¹¹ Zob. K. Szwańczyk, *Wojskowy Sąd Okręgowy IV w latach 1945-1954*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” (ZHW) 2000, z. 14, s.106.

¹² Zob. R. Leśkiewicz, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu (1946-1955). Organizacja, funkcjonowanie, procesy archiwotwórcze*, Warszawa-Poznań 2009 r., s. 49; A. Wesołowski, *W cieniu...*, *op. cit.*, s. 67-71; A. Lityński, *O prawie...*, *op. cit.*, s. 31-32.

rzystając z przysługujących mu uprawnień – wydał szereg rozkazów, tworząc prowizoria prawne w poszczególnych partiach tego prawa.

Berling rozpoczynając określenie statusu prawnego prokuratora wojskowego, już 24 lipca 1943 r. rozkazem nr 50, na wzór sowiecki, zlikwidował instytucję niezależnego sędziego śledczego, którego zastąpiono oficerem śledczym prokuratury¹³. W stosunku do przepisów kodeksu postępowania karnego z 1936 r. była to istotna zmiana. Struktura postępowania przygotowawczego z 1936 r. odznaczająca się różnicą form, zakresu i celu postępowania utrudniała w poważnej mierze ingerencję organów państwowych w zakresie ścigania. Natomiast podstawową cechą przepisów proceduralnych zawartych w wydanym przez Berlinga rozkazie było to, że skupiały one postępowanie przygotowawcze w rękach prokuratora – dawały mu szerokie uprawnienia w procesie, możliwość zarządzenia śledztwa w konkretnych sprawach objętych dochodzeniem, wydawaniu zgody na przedłużanie dochodzenia, a przede wszystkim dawały mu prawo stosowania tymczasowego aresztowania, które to uprawnienie należało wedle kodeksu z 1936 r. tylko do sądu. W rozkazie tym, po raz pierwszy wskazano, że śledztwo wszczynane jest przez prokuratora wojskowego lub przez wydział informacji wojskowej, przy czym śledztwo w sprawach zdrady Narodu, szpiegostwa, pomocy państwu nieprzyjacielskiemu, aktu terroru, sabotażu, zaboru broni palnej obligatoryjnie przekazano do prowadzenia przez wydział informacji wojskowej¹⁴.

Regulacje te, stworzone na obszarze ZSRS, nie tylko przeniesiono na terytorium Polski, ale zapoczątkowały one bardzo restrykcyjny okres wykorzystania prawa karnego do walki z przeciwnikami politycznymi. Także prawo to – na wzór systemu prawa sowieckiego stworzyło możliwość objęcia jurysdykcją sądownictwa wojskowego także ludności cywilnej. Pierwszym aktem, który to zapoczątkował był Kodeks Postępowania Karnego (kpk) PSZ w ZSRS z 26 listopada 1943 r.

Kompetencje prokuratury wojskowej

Należy zaznaczyć, że w momencie powołania 1 DP organy wymiaru sprawiedliwości nie dysponowały skodyfikowanym systemem

---

¹³ CAW, III.7. 486, Rozkaz dzienny nr 50, 24 VII 1943 r., k. 54.

¹⁴ *Ibidem*; A. Lityński, *O prawie i sądach...*, *op. cit.*, s. 33.

prawa, który mógłby stanowić podstawę prawną ich działania. Formą prawną określającą strukturę tych organów i kompetencje prokuratur były rozkazy, które najczęściej przepisywały treść prawa sowieckiego i wykorzystywały przepisy sowieckich regulaminów dyscyplinarnych. To właśnie *prokurator wojskowy działa z ramienia dowództw* – pisał Aleksander Tarnowski – *i stoi na straży należytego wykonywania wydawanych przez to dowództwo rozkazów*. Zdaniem tego autora prokurator wojskowy powinien wszcząć postępowanie w takich wypadkach jak: *naruszenie prawa, niedbalstwo oraz uchybienia w wykonywaniu rozkazów oraz spowodować natychmiastową reakcję wymiaru sprawiedliwości*¹⁵.

Należy zaznaczyć, że w maju i czerwcu 1943 r. stan przestępczości w dywizji był znikomy. Występujące przypadki naruszenia dyscypliny wojskowej lub godzenia w inne ważne interesy powstającej jednostki załatwiane były w trybie administracyjnym, wobec sprawców podejmowano określone decyzje dyscyplinarne. Zdarzały się pojedyncze przypadki rozbierania przez żołnierzy nadających się jeszcze do użytku budynków drewnianych oraz samowolnego wycięcia drewna w okolicznych lasach, z przeznaczeniem na opał. I tak np. żołnierze z 3 pułku piechoty dokonali rozbioru domu mieszkalnego. Dlatego dowódca 1 DP, za pośrednictwem rozkazu nr 15 z 8 czerwca 1943 r., nakazał przeprowadzenie dochodzenia w tej sprawie, ukarania winnych i zabronił stosowania samowoli jak również wyjaśnił, że tego rodzaju sprawy należy załatwiać za pośrednictwem organów kwatermistrzowskich¹⁶. Jednak już następne rozkazy dzienne dowódcy 1 DP zawierały elementy o charakterze normotwórczym tj., regulowały na podstawie danego zdarzenia dziedzinę życia wojskowego, którego ona dotyczyła. Taki sposób postępowania miał na celu utrzymanie należytego poziomu dyscypliny i porządku wojskowego.

26 czerwca 1943 r. został wydany rozkaz nr 26, który dał szerszą wykładnię penalizacyjną czynów oraz określił zasady przeprowadzania „dochodzenia”. W punkcie 5 rozkazu czytamy: (...) *wobec naruszających dyscyplinę i przepisy wojskowe muszą być zastosowane*

---

¹⁵ A. Tarnowski, *Geneza nowego polskiego ustawodawstwa wojskowego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” (WPP) 1945, nr 1, s. 3-10.

¹⁶ CAW, III. 7.486, Rozkazy dzienne, specjalne i personalne dowódcy 1 KPSZ w ZSRR i dowódcy 1 DP, k. 15.

*wszystkie środki, aż do użycia broni włącznie, by wymusić posłuch i wykonanie rozkazu. Każdemu przełożonemu przysługuje zatem prawo zaareztowania podwładnego, bez względu na jego stopień jeśli wymagają tego względy dyscypliny*¹⁷. Dlatego w sytuacjach, gdy poszczególne osoby wchodziły w konflikt z dyscypliną wojskową sięgano do przymusu, jako środka zabezpieczenia gotowości bojowej oddziałów. W ten sposób próbowano stworzyć mechanizm prawno-gwarancyjny, pozwalający chronić większą wartośćkosztem mniejszej, choćby to było nawet ludzkie życie.

W rozkazie nr 30 z 28 czerwca 1943 r. podano treść skróconej instrukcji dotyczącej postępowania po ujawnieniu wypadku nadzwyczajnego¹⁸. Płk Berling zobowiązał dowódców pułków i samodzielnych jednostek wojskowych, by po ujawnieniu wypadku nadzwyczajnego, a zwłaszcza śmieci, zranienia i dezercji, meldować mu osobiście, nie później niż 24 godziny od zaistnienia zdarzenia, meldunkiem specjalnym wedle wzoru, który zawierał, oprócz podstawowych danych personalnych, krótki opis zdarzenia, zestaw ewentualnych dowodów oraz szczegółowy opis środków zaradczych przedsięwziętych przez dowództwo i inne organy w celu uniknięcia podobnych zdarzeń w przyszłości. Równocześnie polecono dowódcom oddziałów wyznaczyć po 4-5 oficerów dochodzeniowych celem dokonania czynności dochodzeniowych i po zatwierdzeniu spisów wyznaczonych oficerów przez dowódcę, przesłać je prokuratorowi wojskowemu. Oficerowie dochodzeniowi zobowiązani zostali do wszczęcia postępowania przygotowawczego, niezwłocznie po otrzymaniu informacji o zaistnieniu zdarzenia i otrzymaniu stosownego polecenia od dowódcy właściwej jednostki. Wyniki dochodzenia należało przedstawić dowódcy dywizji w terminie 3-dniowym od rozpoczęcia czynności, wraz z uzasadnionym wnioskiem dowódcy w sprawie dalszego postępowania w sprawie. Upředzono wszystkich dowódców, że nieprzeprowadzenie dochodzenia w przepisany czas będzie uważane za ukrywanie wypadków nadzwyczajnych. W przypadku zaistnienia przestępstwa dezercji należało ponadto specjalnym pismem powiadomić rejonowy wydział NKWD i milicji w Rybnoje, a nadto użyć wszelkich możliwych środków

---

¹⁷ *Ibidem*, Rozkaz dzienny nr 26, 22 VI 1943 r., k. 19.

¹⁸ *Ibidem*, Rozkaz dzienny nr 30, 28 VI 1943 r., k. 24.

w celu odszukania i ujęcia dezertersów¹⁹. W rozkazie nr 32 z 1 lipca 1943 r. wskazano na obowiązek przeprowadzania śledztwa za przestępstwa gospodarcze²⁰, w rozkazie nr 36 z 8 lipca 1943 r. określono obowiązki dowódców pułków w zakresie ścigania dezertersów i przeciwdziałania dezercji²¹, w rozkazie nr 58 z 4 sierpnia 1943 r. określono postępowanie w sprawie przestępstw²². Należy zauważyć, że w zależności od ciężaru gatunkowego czynu i wagi zagrożonych stosunków w poszczególnych jednostkach wojskowych, ochrona tych stosunków realizowana była na dwóch płaszczyznach: karnej i dyscyplinarnej.

7 lipca 1943 r. wszedł w życie kw PSZ w ZSRS. Zgodnie z art. 1 kodeksu właściwość podmiotowa prokuratury wojskowej ograniczona została do żołnierzy PSZ w ZSRS oraz pracowników najemnych, zatrudnionych przez te siły. Natomiast w zakresie przedmiotowym obejmowała czyny zabronione przez kodeks wojskowy, jak też inne, uznane za przestępstwa i ścigane na podstawie przybliżonej kwalifikacji prawnej (zasada analogii)²³. Kodyfikacje te obowiązywać miały na okres wojny²⁴.

W myśl kodeksu wojskowego uprawnionym do określania zadań i kompetencji prokuratury był dowódca dywizji. Dlatego też, rozkazem nr 60 z 24 lipca 1943 r., płk Berling dokonał rozdziału kompetencji i właściwości przedmiotowej między Prokuraturą Wojskową 1 DP a oddziałem informacji wojskowej, ustalając zasadę wyłączności uprawnień prokuratury w zakresie wszczynania śledztwa, przy jednoczesnym obligatoryjnym nakazie przekazywania ich do prowadzenia organowi kontrwywiadowczemu w takich kategoriach

---

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, Rozkaz nr 32, 1 VII 1943 r., k. 28.

²¹ *Ibidem*, Rozkaz dzienny nr 36, 8 VII 1943 r., k. 36.

²² *Ibidem*, Rozkaz dzienny nr 58, 4 VIII 1943 r., k. 66.

²³ *Zasada analogii usankcjonowana została w kodeksie karnym ZSRR z 1922 r. Za przestępstwo uważane były według art. 10 nie tylko czyny określone w ustawie karnej, ale także i inne czyny społecznie niebezpieczne, które miały być sądzone na zasadzie analogii, tj. przez zastosowanie przepisów kodeksu regulującego czyny przestępne najbardziej zbliżone pod względem rodzaju i doniosłości.* K. Sójka- Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 1997, wyd. 6, s. 373. Teoria ta mocno była zakorzeniona w prawie i praktyce zwłaszcza przez A. Wyszyńskiego – od 1935 r. prokuratora generalnego ZSRS, autora późniejszej „tezy prawniczej”, że w specyficznych warunkach, gdy w grę wchodzi działalność antypaństwowa, wystarczającym i koronnym dowodem winy może być samo przyznanie się oskarżonego do winy.

²⁴ Zob. J. Mastalerz, *Nowe zadania prokuratury wojskowej*, „WPP” 1945, nr 1; A. Tarnowski, *Próba bilansu*, WPP 1945, nr 3-4.

przestępstw jak: zdrada narodu, szpiegostwo, akty terroru, sabotaż, zabór broni palnej oraz wroga propaganda i agitacja²⁵.

26 sierpnia 1943 r. dowódca 1 DP, płk Berling wydał tzw. cyrkularz nr 1 (zbiór zarządzeń, rozkazów), który stanowił, że do właściwości sądów polowych dywizji należą sprawy mniejszej wagi, dotyczące szeregowców i podoficerów, z wyjątkiem spraw o przestępstwa: zdrady narodu polskiego, niedoniesienia o przygotowywanej lub dokonanej zdradzie, okazania pomocy państwu nieprzyjacielskiemu lub jego siłom zbrojnym, szpiegostwa, terroryzmu, bandytyzmu, sabotażu, wrogiej propagandy i agitacji, niedopełnienia obowiązków służbowych i nadużycia władzy, ujawnienia tajemnicy wojskowej, rozboju, zgwałcenia i przestępstw przeciwko ludności cywilnej.

Do 1 września 1943 r. w 1 DP dominującymi przestępstwami ściganymi przez prokuraturę były: zabór mienia wojskowego lub publicznego (art. 77 kw), nadużycie władzy, beczynność, niedbalstwo w wypełnianiu obowiązków służbowych (art. 48 kw), niewypełnienie rozkazu (art. 27), samowolne oddalenie się od oddziału lub dezercja (art. 37 i 38), uchylenie się od obowiązków wynikających ze służby wojskowej (art. 41). Prokuratura wojskowa 1 DP do 1 września 1943 r. wszczęła dochodzenie w ponad 80 sprawach, z tego aktem oskarżenia i skierowaniem sprawy do sądu zakończono: w lipcu 10 spraw i w sierpniu 14 spraw²⁶.

Pierwsze postępowanie przygotowawcze w 1 DP prowadził prokurator mjr Minc w sprawie przeciwko kpr. Franciszkowi Lepidowskiemu oraz szer. Tadeuszowi Korsakowi i Leonardowi Suszyńskiemu z kolumny samochodowej, oskarżonych o dokonanie 26 czerwca 1943 r.²⁷ kradzieży beczki nafty z rianzańskiej bazy paliw i sprzedaż jej zawartości za 2500 rubli, tj. o przestępstwo przewidziane w art. 77 kw PSZ w ZSRS. Prokurator wobec oskarżonych zastosował środek zapobiegawczy – areszt tymczasowy. 13 lipca 1943 r. odbyła się pierwsza rozprawa przed Sądem Polowym 1 DP PSZ w ZSRS. Sąd w składzie: przewodniczący ppłk Stefan Piekarski, ławnicy ppłk

---

²⁵ CAW, III. 7. 486, Rozkazy dzienne, specjalne i personalne dowódcy 1. KPSZ w ZSRR i dowódcy 1. DP, k. 63

²⁶ E. Bandoz, *Dzieje organów prokuratury wojskowej Wojska Polskiego w latach 1943-1945*, Warszawa 1987, s. 101.

²⁷ CAW, III. 7. 708, Postanowienie Sądu Polowego 1. Polskiej Dywizji im. Tadeusza Kościuszki PSZ w ZSRR, 7 VII 1943 r., k. 1.

B. Lubański i kpt. A. Kudrewicz, przy udziale protokolantki szer. Malwiny Kraszewskiej rozpoznał sprawę przeciwko wyżej wymienionym żołnierzom i skazał ich na kary: kpr. Lepidowskiego na 7 lat więzienia, szer. Suszyńskiego na 4 lata i szer. Korsaka na 2 lata i 6 miesięcy pozbawienia wolności²⁸. Wszyscy skazani uzyskali odroczenie wykonania kary do czasu zakończenia wojny, z jednoczesnym skierowaniem do kompanii karnej celem dalszego pełnienia służby²⁹.

Jednym z czynów najsurowiej karanych było przestępstwo dezercji. Dezercja, która bezpośrednio naruszała dyscyplinę wojskową zagrożona była karą śmierci lub karą 10 lat pozbawienia wolności. Jednak nie było ustawowo wyodrębnionej granicy pomiędzy dezercją a samowolnym opuszczeniem przez żołnierzy rejonu zakwaterowania lub miejsca służby wojskowej. Zgodnie z art. 37 kw PSZ za samowolne oddalenie się uważano bezprawny pobyt poza rejonem zakwaterowania przez okres powyżej 2 godzin, obligatoryjnie natomiast uznawano za dezercję oddalenie się od oddziału na czas dłuższy niż jedna doba (art. 38 kw PSZ). Wśród dezertów byli zarówno ochotnicy, którzy służbę w polskiej dywizji traktowali jako jedyną drogę do wydostania się z miejsc odosobnienia lub powrotu do kraju, jak i żołnierze opuszczający rejon zakwaterowania czasowo, na okres powyżej jednej doby, co zgodnie z kodeksem wojskowym traktowane było jako dezercja. Natomiast obowiązujące przepisy prawne powodowały zawyżenie statystyki w tej kategorii oraz świadczyły o nadmiernej represyjności systemu. Jednocześnie nakazywano prokuratorom, aby *przy przesłuchaniu oskarżonych i świadków obowiązkowo wydobywać przyczyny, jakie pobudziły oskarżonego do popełnienia przestępstwa i komentować zgubne ich skutki dla dyscypliny wojskowej i dobrego imienia Wojska Polskiego*. Rozprawy z inicjatywy dowódców i oficerów polityczno-wychowawczych miały charakter publiczny, pokazowy – rozpoznawanie spraw karnych w jednostkach wojskowych wobec zgromadzonych żołnierzy oraz rozstrzelanie skazanych na karę śmierci. Potwierdzają to wspomnienia dowódcy oddziału 1 DP gen. Berlinga, który tak pisał: (...) *weswale*

---

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Należy zauważyć, że w tym okresie brak było uregulowań procesowych. Kodeks Postępowania Karnego PSZ w ZSRS wydany został dopiero 26 listopada 1943 r.

prokuratora, którą to godność piastował mjr Hilary Minc i poleciłem mu zreferować całą sprawę. Po wysłuchaniu go i krótkiej wymianie zdań, poleciłem mu uzupełnienie aktu oskarżenia i kazałem mu zażądać przed sądem najwyższego wymiaru kary za działalność dywersyjną w jednostce wojskowej oraz za dezercję po złożeniu przysięgi³⁰. Wszystkie wyroki Sądu Polowego 1 DP podawane były do publicznej wiadomości w rozkazach dziennych dowódcy. W ten sposób dążono do nadania rozgłosu realizowanym czynnościom procesowym.

Z powyższego wynika, że w obozie sieleckim stosowano dość surową represję karną. Jednak obok sprawców przestępstw groźnych dla dyscypliny wojskowej, kierowano pod sąd polowy żołnierzy za stosunkowo drobne przestępstwa w postaci krótkotrwałych samowolnych oddaleń do pobliskich miejscowości lub zaboru niewielkiej ilości produktów żywnościowych. Alojzy Sroga pisał, (...) niesmak i oburzenie wzbudziła (...) sprawa przygotowana przez dotychczasowego prokuratora – mjr. H. Minca, sprawa J. R. z piekarni. Fakt, oskarżony kradł chleb, sprzedawał go, czy raczej wymieniał na inne produkty z ob. Rabcewą, mieszkanką pobliskiego kołchozu. Jej dzieci głodowały okrutnie, łaknęły chleba (...). Sąd jednak uznał, że ma to wartość 5 lat więzienia³¹.

Ogółem skazano w lipcu 1 oficera, 2 podoficerów i 16 szeregowców, w tym 4 za dezercję, 4 za samowolne oddalenie, 10 za przestępstwa przeciwko mieniu i 1 za czyn wymierzony przeciwko karności. W sierpniu skazano 2 oficerów, 6 podoficerów i 11 szeregowców, w tym 3 sprawców za dezercję, 2 – za samowolne oddalenie, 8 – za uchylanie się od obowiązku wojskowego w postaci odmowy pełnienia służby (7 osób) i 1 osobę za samouszkodzenie ciała, 1 – za przestępstwo przeciwko mieniu, 3 – za nadużycia i niedopełnienie obowiązków służbowych, 1 – za podrobienie dokumentów i 1 osobę za samowolne używanie sprzętu radiowego. Wymierzono kary śmierci 5 osobom (z czego 2 kary złagodzono, 3 zaś wykonano) i 23 kary pozbawienia wolności, w tym w granicach do 1 roku – 4 osobom, do 3 lat – 11 osobom, do 5 lat – 8 osobom i do 10 lat – 10 osobom, z czego 11 kar wykonano w zakładzie karnym, wykonanie 1 kary warunkowo

---

³⁰ Z. Berling, *Wspomnienia*, Warszawa 1991, t. 2, s. 237.

³¹ A. Sroga, *Początek drogi Lenino*, Warszawa 1978, s. 140.

zawieszono, zaś wykonanie 21 kar odroczone, z równoczesnym skierowaniem sprawców do oddziału karnego³².

Konkluzje

Charakterystycznym zjawiskiem tego okresu była represyjność czynności śledczych i procesowych prokuratury wojskowej, częste stosowanie jako środka zapobiegawczego aresztu tymczasowego, formułowanie ostrych aktów oskarżenia, domaganie się wysokich wymiarów kary. Procedury karne jakie stosowano w obrębie jednostek wojskowych PSZ w ZSRS nie miały odpowiedników w historii prawa i wymiaru sprawiedliwości, a zwłaszcza prawa i procesu karnego rozwijającego się w oparciu o myśl humanitarystów.

Elżbieta Romanowska

---

³² Dane za: B. Dzięcioł, *Sądy polowe w armii Berlinga (maj 1943-lipiec 1944)*, Warszawa 2000, s. 69.